

Czym zajmuje się tekstologia?

(Wilno, 7-8.09.2023 r.)

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

UMCS, Lublin, Polska

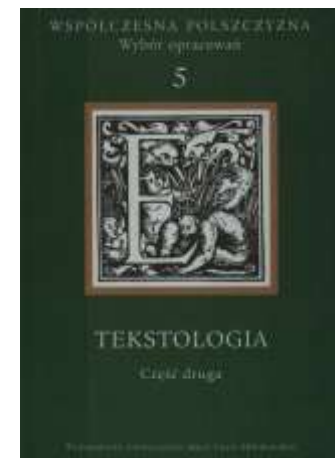
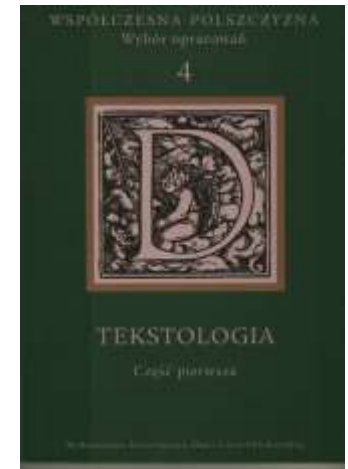
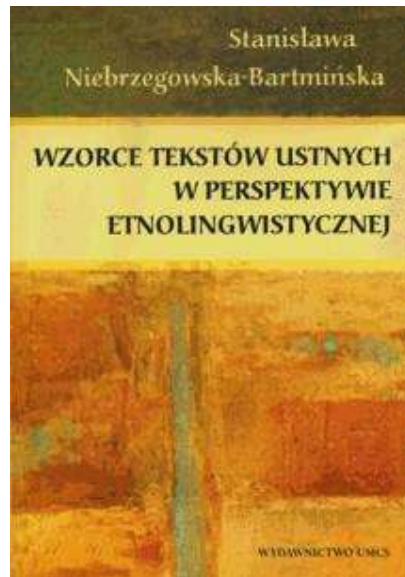
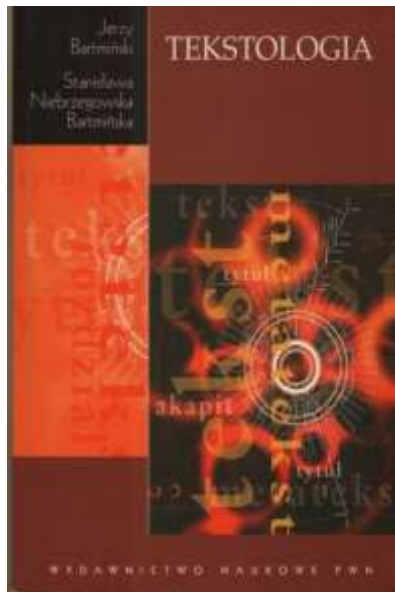
1. Integralny charakter tekstologii

1. J. Bartmiński, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent“ 1986 nr 4, s. 16-22.

2. J. Bartmiński, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, [w:] *Tekst. Problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, B. Boniecka, Lublin 1998, s. 9-25.

3. S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin 2007.

4. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia* Warszawa 2009.



Tekstologia - definicja

- „dziedzina nauki o literaturze zajmująca się badaniem i opisem historii tekstów pojedynczych dzieł literackich lub zespołów dzieł – zawartych w różnego typu ich przekazach, począwszy od chronologicznie najwcześniejszych (np. bruliony, autografy) aż po ich wszelkiego rodzaju utrwalenia wydawnicze. Interesują ją zaświadczone zmiany wprowadzone do tekstu dzieła przez jego autora w procesie twórczym oraz w kolejnych publikacjach, a także zmiany dokonywane bez wiedzy autora, niezamierzenie przez wydawców i użytkowników tekstu, albo też świadomie w określonym celu [...] T. **jest więc jedną z nauk pomocniczych historii literatury**, przygotowującą niezbędną podstawę dalszych badań. [...] Na wynikach badań t. opiera się także edytorstwo naukowe. T. jako samodzielna dziedzina zainteresowań literaturoznawczych, której cele wyraźnie wykraczają poza praktyczne potrzeby rozstrzygnięć edytorskich, zyskała sobie prawo obywatelstwa stosunkowo niedawno” [...] (STL 1998: 576, autor: T. Kostkiewiczowa).

***Tekstologia* - definicje**

SJP PWN:

‘dział filologii zajmujący się badaniem i opisem tekstów literackich, historycznych oraz zabytków językowych przeznaczonych do wydań krytycznych’ (SJP PWN).

WSJP PAN:

- lit. ‘nauka zajmująca się badaniem, opisem, ustalaniem autentyczności, pochodzenia oraz poprawnego brzmienia tekstu literackiego, historycznego lub zabytku językowego przeznaczonego do wydania krytycznego’,
- jęz. ‘nauka zajmująca się badaniem struktury i zasad budowy tekstu – ciągu zapisanych zdań’

J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, ***Tekstologia* (2009):**

‘nauka o tekstach’ (por. *tekst* + *logos*)

2. Podstawowe cele i zakres tekstologii

- Tekstologia jako nauka o tekstach jest wyodrębniana analogicznie do innych dziedzin, por.:
 - fonologia**
 - morfologia**
 - leksykologia**
 - genologia**
 - teatrologia**

Lingwistyczne zainteresowania tekstem w ramach dyscyplin:

- lingwistyka tekstu**
- teoria tekstu**
- gramatyka tekstu**
- tekstologia**

3. Działy tekstologii

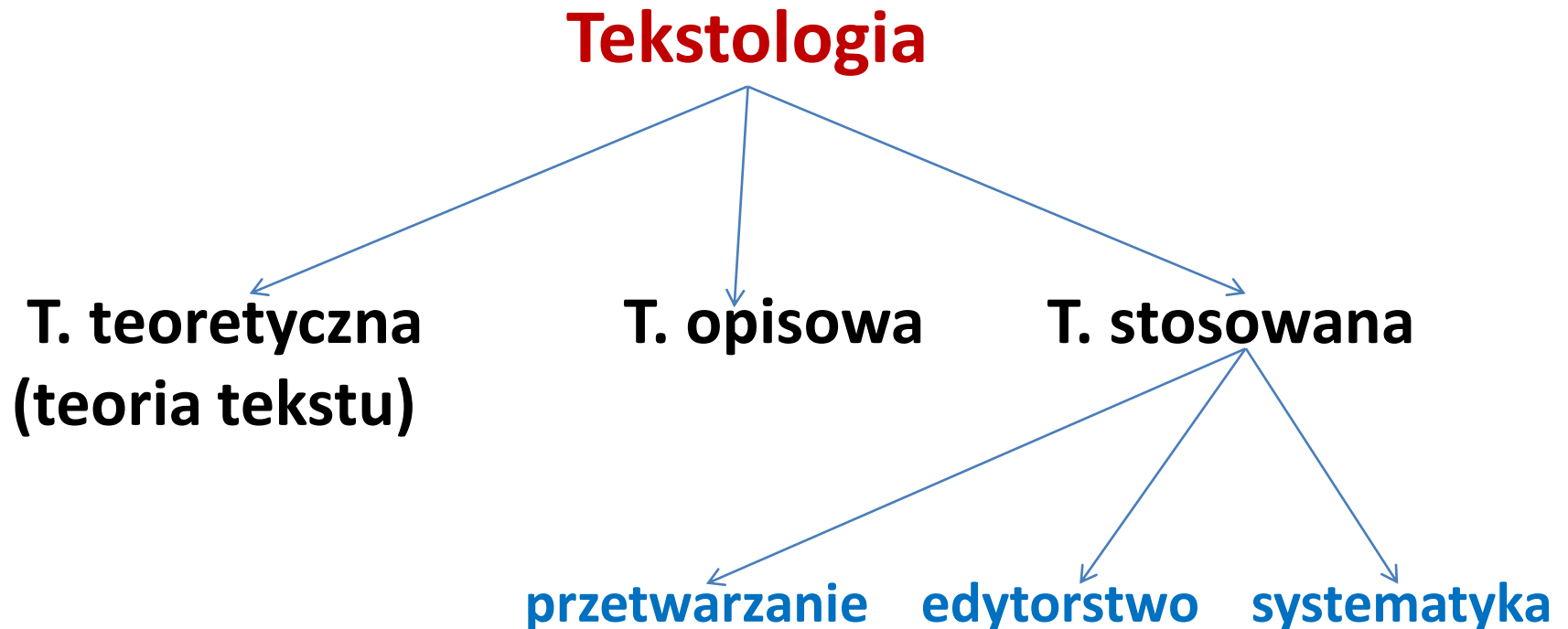
Tekstologia jako dyscyplina integralna swoim zakresem obejmuje:

fonetykę tekstu

gramatykę tekstu (morfologię tekstu i składnię tekstu)

semantykę tekstu

pragmatykę tekstu



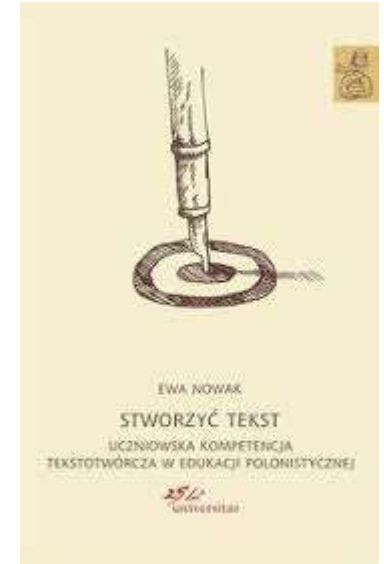
4. Podejścia w badaniach nad tekstem

- **podejście pragmatyczne** (M. R. Mayenowa), A. Bogusławski, T. Dobrzyńska)
- **Mayenowa:** tekst to „pewna całość informująca, przedmiot o charakterze znakowym, zorganizowany w pewien sposób, mający swój początek i koniec i przekazujący informację skończoną z punktu widzenia jego nadawcy” (Mayenowa 1974/2000: 246).
- **Bogusławski:** Tekstem jest „zbiór wyrażeń zdaniowych w sensie mereologicznym, czyli kolektywnym, który dla skrótu można nazwać kolekcją.” Wszystkie elementy zbioru są połączone relacją następstwa, a owa relacja da się ująć abstrakcyjnie jako następstwo „w postaci rzeczywistej sekwencji czasowej lub w postaci porządku liniowego w jakimś egzemplarzu”, „narzucone zdaniom rozsianym w różnych miejscach” lub też istniejące w czyjejś świadomości (Bogusławski 1983: 10).
- **Dobrzyńska:** „Tekst to skończony i uporządkowany ciąg elementów językowych mogących spełniać łącznie funkcję komunikatywną, a więc stanowiących jeden globalny znak” (Dobrzyńska 1993a: 287); „ciąg wyrażeń językowych – także taki, który jest fragmentem pełnej wypowiedzi [...] W teorii tekstu zakres tego kluczowego terminu jest ograniczony: obejmuje wyłącznie wypowiedzi całościowe. Ta istotna cecha tekstu wyrażana bywa stwierdzeniem, że określona sekwencja zdań jest skończonym wyrazem intencji komunikacyjnej mówiącego, że przez odbiorcę wypowiedzi rozpoznawana jest jako pełny komunikat. Tekst jest więc zamkniętym układem zdań – układem, którego części składowe podlegają ponadto określonemu uporządkowaniu. Rozpoznanie granic ciągu językowego warunkuje uznanie go za tekst (Dobrzyńska 1993b: 9)

- **podejście gramatyczne** (J. Bartmiński, A. Duszak, U. Żydek-Bednarczuk)
- **Bartmiński** (1998b: 17): Tekst to „ponadzdaniowa jednostka językowa, makroznak, mający określone nacechowanie gatunkowe i stylowe (*kwalifikator tekstu*), poddający się całościowej interpretacji semantycznej i komunikatywnej, wykazujący integralność strukturalną oraz spójność semantyczną i podlegający wewnętrznemu podziałowi semantycznemu, a w przypadku tekstów dłuższych – także logicznemu i kompozycyjnemu”.
- **Duszak**: „tekst nie jest produktem, lecz procesem, który zachodzi w sposób dynamiczny i jest kontrolowany przez uczestników aktu komunikacji. Na pierwsze miejsce wysuwa się więc funkcja tekstu, gdy tymczasem sam tekst zdefiniowany zostaje jako akt komunikacji, wykazujący znamiona tekstualności” (Duszak 1998: 18-19).
- **Żydek-Bednarczuk**: Tekst jest „następstwem znaków i bilateralną jednością między formą a treścią (*signifié* i *signifiant*) z jednej strony, z drugiej zaś, jest jednostką funkcjonalno-komunikacyjną, występującą w akcie komunikacji i spełniającą kryteria tekstowości” (Żydek-Bednarczuk (2005: 56).

5. Nurty w polskich badaniach nad tekstem i kryteria tekstowości

Za: Ewa Nowak, *Stworzyć świat. Uczniowska kompetencja tekstotwórcza w edukacji polonistycznej*, Kraków 2014.



- **semiotyczny** (M. R. Mayenowa) -> tekst to złożony znak
- **stylistyczny** (T. Dobrzyńska) -> tekst to nośnik stylu
- **komunikacyjno-funkcjonalny** (U. Żydek-Bednarczuk) -> tekst to proces
- **antropologiczno-kulturowy/kognitywny** (S. Gajda, J. Bartmiński) -> tekst to obraz świata

Kryteria tekstowości

(Beaugrande, Dressler 1990)

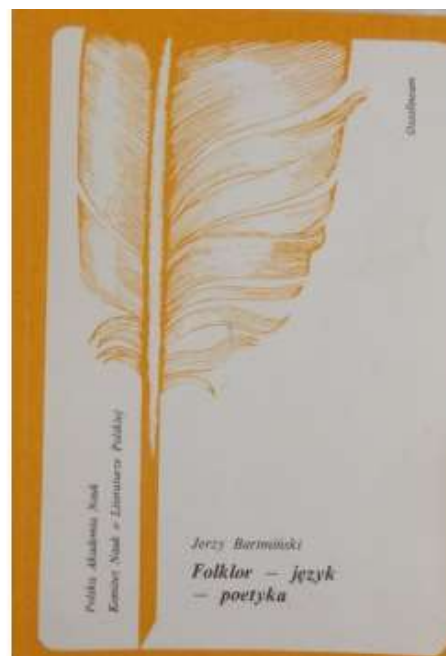
1. spójność powierzchniowa (tzw. kohezję, z ang. *cohesion* 'spoistość'), tj. powiązanie wyrazów zgodnie z regułami gramatycznymi,
2. spójność pojęciowa (tzw. koherencja, z ang. *coherence* 'łączność; związek logiczny, konsekwencja'),
3. intencjonalność, tj. nastawienie autora związane z jego zamierzeniami komunikacyjnymi,
4. akceptowalność („akceptabilność”), tj. nastawienie odbiorcy na odbiór tekst posiadającego znaczenie,
5. informatywność, tj. przynoszenie informacji nowej (o różnym stopniu nowości),
6. sytuacyjność, dzięki której tekst jest „odpowiedni” do sytuacji w jakiej występuje,
7. intertekstowość, która polega na uzależnieniu danego tekstu od znajomości innych tekstów (Beaugrande, Dressler 1990: 20-30).

Cechy typowego tekstu

(Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 48-49)

1. podmiotowość, tzn. przypisanie do osoby twórcy (nadawcy)
2. zaadresowanie, tj. skierowanie ku odbiorcy
3. intencjonalność, czyli cel wewnętrzny przekazu, założony przez nadawcę
4. nacechowanie stylowe i gatunkowe
5. linearność, tj. następczość, wynikająca z sekwencyjnego charakteru substancji dźwiękowej (która jest prymarnym nośnikiem znaku językowego),
6. integralność strukturalna, spoistość, polegająca na delimitacji, tj. zakreśleniu granic tekstu i jego segmentacji wewnętrznej,
7. spójność treściowa (logiczna i semantyczna),
8. informacyjność, polegająca na tym, że w tekście mówi się coś o czymś, tekst ma temat i jego rozwinięcie (remat),
9. sytuacyjność, tj. powiązanie tekstu z sytuacją komunikowania, tj. z bliskimi okolicznościami użycia i szerszym tłem historyczno-kulturowym, zwłaszcza w sensie czasowym i przestrzennym,
10. podatność na przetwarzanie (parafrazowanie, komentowanie, przekład itp.), a więc wchodzenie w wielorakie relacje intertekstowe.

„Tekst jest jak kryształ, skupia w sobie podmiotowy punkt widzenia, kryje w swej głębi oko podmiotu mówiącego i jego selekcyjną wrażliwość” (Bartmiński 1990b: 129).



6A. Definicje leksykograficzne tekstu

- **SStp** ‘fragment Pisma świętego’
- **Lin SJP** (1812): ‘słowa zapisane, głównie fragmenty Pisma św.’
- **SWil** (1861): ‘własne słowa autora dzieła, naczelną część dzieła dla odróżnienia od przypisów i dodatków’
- **SW** (1919): ‘jednolity ciąg treści, zamknięta w sobie osnowa jakiego pisma’.
- **SJP Dor** (1967): ‘wszelkie słowa składające się na pewną całość, utrwalone **graficznie lub jakąkolwiek inną techniką** jako rękopis, maszynopis, druk; słowa do utworu muzycznego’
- **SJP Szym** (1978): ‘ogół słów tworzących pewną całość, utrwalonych graficznie (np. jako maszynopis, druk) lub jakąkolwiek inną techniką; słowa do utworu muzycznego’
- **MSJP Skor** (1968): ‘treść słowna jakiegokolwiek **wypowiedzi ustnej lub pisemnej**; słowa do utworu muzycznego’
- **PSJP Sob** (1998): ‘treść słowna jakiegokolwiek wypowiedzi ustnej lub pisemnej; słowa do utworu muzycznego’
- **SWJP Dun** (1996): ‘zbiór zapisanych słów, układających się w logiczną lub artystyczną całość’
- **ISJP Bań** (2000): ‘ciąg zapisanych słów i zdań, zwłaszcza tworzących pewną całość artystyczną lub logiczną’
- **PSWP Zgól** (2003): ‘ciąg składających się na pewną całość słów lub zdań, które zostały utrwalone w pamięci lub np. jako druk, maszynopis, rękopis itp.’
- **USJP Dub** (2003): ‘zbiór słów tworzących pewną wypowiedź, utrwalonych **graficznie** (np. jako maszynopis, druk) **lub jakąkolwiek inną techniką; także słowa do utworu muzycznego**’
- **SJP PWN**: ‘ciąg zapisanych słów i zdań składających się na pewną całość wyrażającą określoną treść’
- **WSJP PAN** (2023): 1. ‘ciąg zapisanych zdań, tworzących pewną całość’, 2. ‘utwór literacki lub publicystyczny konkretnego autora’, 3. ‘słowa do jakiegoś śpiewanego utworu muzycznego’, 4. pot. ‘krótka wypowiedź ustna’.

6B. Definicja kognitywna tekstu

Tekst to wypowiedź, która

- **występuje w ramach odmian językowych** (*t. ustny, t. pisany*), **stylów** (*t. potoczny, t. naukowy, t. artystyczny, t. urzędowy*) i **gatunków wypowiedzi** (*t. rozmowy, skargi, artykułu, wiersza, kolędy, konstytucji*), **ma swój podmiot** – **zwykle ma swego twórcę, autora, nadawcę** (*autor t., nadawca t., tekściarz, teksty anonimowe*) i **odbiorcę** (*odbiorca, słuchacz, czytelnik t.; pożerać t., wgryzać się w t., t. odebrany, zrozumiany, przyswojony, t. prosty, zwykły, trudny, zaszyfrowany, wymagający odkodowania*),
- **podlega procesowi tworzenia** (*redagowanie t., szlifowanie, robienie planu*) i **różnym działaniom** (*analiza, interpretacja t., streszczanie, indeksowanie, parafraza, trawestacja, przekład, rekonstrukcja itp.*),
- **może podlegać upowszechnianiu i rozpowszechnianiu** (*powielanie, powtarzanie, kserokopiowanie, druk t., kopiowanie, konwersja, skład, łamanie; redakcja, korekta, adiustacja*),
- **występuje w pewnej sytuacji, okolicznościach, czasie i miejscu** (*t. przygotowany na seminarium/zamówienie; z okazji jubileuszu, imienin; t. w podręczniku, t. w mediach/prasie/Internecie*),
- **jest pewną całością (ma swoje ramę - początek i koniec), ma określoną budowę czy kompozycję** (*rama t., początek, koniec t., oś t., budowa tekstu, kompozycja tekstu, rozdziały, podrozdziały i akapity; t. główny i t. poboczny; przypisy, bibliografia, ilustracje w t.; oś kompozycyjna/szkielet tekstu*)
- **może przyjmować różne wymiary** (*t. długi, krótki; niewielki, kobyła ‘tekst dużych rozmiarów’*),
- **jest zawsze na jakiś temat**, często zawarty w tytule (*temat/tytuł t., t. o miłości/ walce/ ojczyźnie*),
- **ma intencję, wewnętrzny cel i funkcję** (*intencja t., funkcja t., tekst na przeprosiny; t. humorystyczny, ludyczny; tekst zaproszenia, obwieszczenia, zamówienia, ogłoszenia, przysięgi, rozkazu, skargi, dowcipu, kołysanki, modlitwy, laudacji*),
- **ma określone cechy** (*t. spójny/niespójny, logiczny/nielogiczny, t. rozbudowany, pełny/niepełny, tekściągło; język/tekst gładki, kwiecisty, barwny, piękny, chropawy, kulawy, wulgarny, pikantny, pieprzny*),
- **bywa obiektem badań naukowych** (*tekstologia, tekstolog*).

6C. Metafory pojęciowe tekstu

J. Maćkiewicz, *Słowo o słowie*, Gdańsk 1996, s. 89-102.

S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin 2007, s. 28-30.

D. Piekarczyk, *Metafory metatekstowe*, Lublin 2013.

Tekst to:

- **TKANINA** -> TWÓRCA TEKSTU TO (JAKBY) TKACZ;
- **RZECZ Z METALU** -> TWÓRCA TEKSTU TO RZEMIEŚLNIK (KOWAL, JUBILER);
- **POTRAWA** -> TWÓRCA TEKSTU TO KUCHARZ;
- **BUDOWLA** -> TWÓRCA TEKSTU TO BUDOWNICZY, ARCHITEKT;
- **DZIEŁO plastyczne / muzyczne** -> TWÓRCA TEKSTU TO ARTYSTA (MALARZ, MUZYK);
- **PLON/OWOC** -> TWÓRCA TEKSTU TO ROLNIK/OGRODNIK;
- **DZIECKO** -> TWÓRCA TEKSTU TO RODZIC (OJCIEC, MATKA);
- **BROŃ** TWÓRCA TEKSTU TO MYŚLIWY/WOJSKOWY.
- **DROGA** -> TWÓRCA TEKSTU TO PRZEWODNIK W DRODZE.

7. Pojęcie wzorca tekstu

worzec (B. Sanding, J. Mazur, Żmigrodzka, M. Makuchowska, E. Miczka, K. Wyrwas)

model tekstu (T. van Dijk, M. Wojtak, U. Żydek-Bednarczuk, B. Witosz)

tekstem (Koch, Dressler, Bartmiński)

Wzorzec to pojęciowa reprezentacja tekstu, na którą „orientuje się” zarówno nadawca w procesie wypowiedzania/pisania tekstu, jak też słuchacz/czytelnik w procesie jego odbioru, schemat, który staje się normą dla komunikujących się użytkowników języka – nadawców i odbiorców, i służy jako wskazówka orientująca obie strony komunikacji społecznej. Wzorzec tworzą teksty o podobnym układzie logicznym, i/lub podobnej kompozycji, i/lub podobnym temacie, i/lub podobnej intencji i idei. Wzorce ściśle łączą się z funkcjonowaniem tekstów w ramach określonych gatunków mowy, a wyrazistość wzorców jest wprost proporcjonalna do stopnia stabilizacji tekstu w procesie społecznego przekazu (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 104-105).

Pojęcie wzorca tekstu a program badawczy etnolingwistyki -> badanie związków między językiem a kulturą

Przykładowe wzorce: (1) kolekcji i kompleksu, (2) opozycji, (3) lustra, (4) konceptu liczbowego, (5) ekwiwalencji, (6) następstwa zdarzeń, (7) pętli semantycznej

POZIOMY OPISU JĘZYKA (+ działy nauki o języku)	Schemat abstrakcyjny w systemie języka	Użycie jednostkowe, konkretne („tu i teraz”, ktoś do kogoś)
TEKSTOWY → tekstologia	Tekstem	Tekst (wypowiedź konkretna)
SKŁADNIOWY → składnia	Model zdania (schemat budowy)	Zdanie
LEKSYKALNY → leksykologia	Leksem	Wyraz tekstowy (słowoforma)
MORFOLOGICZNY → morfologia (=fleksja i słowotwórstwo)	Morfem	Morf
FONOLOGICZNY → fonologia, fonetyka i prozodia	Fonem	Głoska

Podstawy teoretyczne wzorców tekstowych (prace folklorystów, badaczy tekstu artystycznego, oralności oraz teorii dyskursu):

- **W. Propp**, *Morfologia bajki* (1928/1976) - pierwsza gramatyka tekstu
-> opis funkcji i sekwencji postaci działających
- **G. Permjakov** (1970) i koncepcja klisz językowych:
-> mechanizmy tekstotwórcze są oparte na utrwalonych w kulturze wzorach życia (wzory te daje się odczytać z tekstu)
- **J. Łotman**, *Struktura tekstu artystycznego* (1984)
-> struktura tekstu stanowi odwzorowanie struktury świata
- struktura przestrzeni tekstu staje się [...] modelem struktury Wszechświata, a wewnętrzna syntagmatyka elementów wewnątrz tekstu – językiem modelowania przestrzennego (Łotman 1984: 311);
- odbijając odrębne wydarzenie jednocześnie przedstawia on [tekst – uzup. SNB] cały obraz świata, opowiadając o tragicznym losie bohaterki mówi o tragizmie świata jako całości. Dlatego tak ważny jest dla nas dobry albo zły koniec: świadczy on nie tylko o zakończeniu tej czy innej fabuły, ale i o konstrukcji całości świata (Łotman 1984: 309).

- **B. Uspienski**, *Kompozycja dzieła literackiego* (1970/1997)

„Problemy początku i końca mają w ogóle ogromne znaczenie dla kształtowania systemu kultury, czyli ogólnego systemu semiotycznej prezentacji światoodczucia (lub dokładniej: systemu semiotycznej relacji pomiędzy doświadczeniem społecznym i osobistym)” (Uspienski 1970/1997: 200).

- **T. van Dijk** (2001)

-> model tekstu odwzorowuje model ludzkiego myślenia

-> w ramach modeli mentalnych ludzie budują reprezentacje zdarzeń i działań, o których tekst opowiada

- **A. Lord** (1960, 1975), twórca teorii formulizmu oralnego

-> istnieje ścisły związek struktury tekstu z mechanizmami przekazu ustno-pamięciowego: modele tekstów ustnych są dostosowane do mechanizmów percepcyjnych człowieka „naturalnego”, tj. uczestnika tradycyjnej kultury oralnej.

8. Rola tekstu w poznaniu świata, siebie i drugiego człowieka

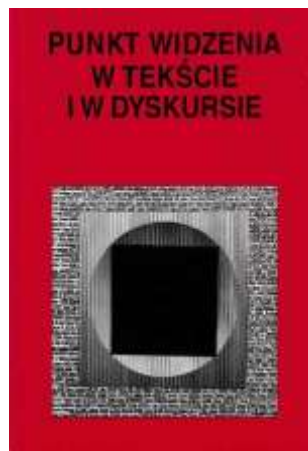
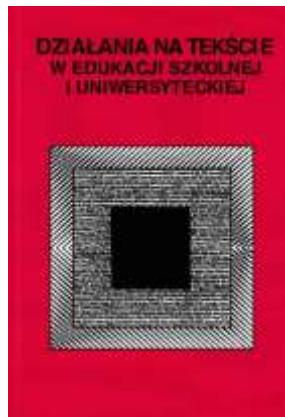
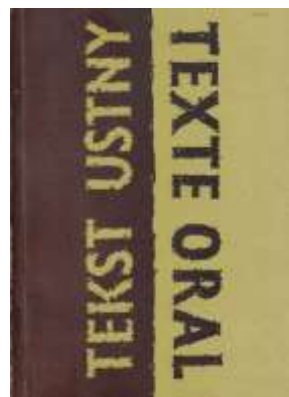
- Tekst jest tworem **otwierającym dostęp do rzeczywistości**, o której sam mówi, którą opisuje i w efekcie interpretuje. Tekst odwzorowuje obraz świata.
- Tekst jest przestrzenią, w której dochodzi do **spotkania aksjologicznego JA i TY, do spotkania z INNYM**.

„Między mną a Drugim nawiązuje się dialog. Cóż jest wynikiem dialogu? Pierwszym i podstawowym jest „darowanie świata”. Bez Drugiego, bez słowa, które on do mnie kieruje i które pokazuje mi rzeczy, nie byłoby mojego bycia-w-świecie. Otaczający mnie świat jest wielkim darem mowy, zakładającym obecność Drugiego” (Tischner 1999: 189-190).

- **Tekst otwiera dostęp do nas samych** – dzięki tekstowi i poprzez tekst możliwe jest **poznanie siebie**.
- **Tekst jest jednością myśli i języka**

[...] nie wystarczy znać zasady odmiany wyrazów, tworzenia skrótów i złożeń, a nawet reguły łączenia słów w grupy i zdania, by budować poprawne, funkcjonalne teksty. Trzeba jeszcze znać i umieć stosować zasady dotyczące adresowania wypowiedzi, konstruowania jej początku i końca, rozwijania tematu, nawiązań spójnościowych, segmentacji i kompozycji itd. Dlatego tekstologia wymaga podejścia uwzględniającego zarówno wiedzę i kompetencję gramatyczną (z włączeniem „gramatyki tekstu”), jak też kompetencję komunikacyjną i kulturową, czyli praktyczną wiedzę o gatunkowych wzorcach budowania tekstów i o zasadach ich (tekstów) użycia w określonych sytuacjach (Bartmiński 2006: 171).

Wydawnictwa lubelskie



Dziękuję za uwagę!



<https://uswiadomtosobie.pl/instrukcja-obslugi-dialogu/>